

Ana Vukmanović*Nezavisni istraživač*

ana.vukmanovic@hotmail.com

Fragmenti utopije želje u južnoslovenskoj usmenoj lirici*

Apstrakt: U radu se razmatraju fragmenti utopijskih predstava kojima se u južnoslovenskoj usmenoj lirici iskazuju želje za drugačijim životom. Te želje prevashodno se tiču mogućnosti slobode izbora, odlučivanja o vlastitom životu, mogućnosti delanja da bi se želje ostvarile – i onda kada je ono protivno pravilima sredine u kojoj pesme nastaju. U pesmama se tako formira model alternativnog sveta koji u nekim segmentima korespondira sa stvarnošću, ali pre svega pruža utopijsku mogućnost drugačijeg postojanja, kao izraza želja i onda kada one ostaju neostvarene (ili neostvarive). Utopijski potencijal modeluje se motivima moćnih, odvažnih, aktivnih devojaka, koje preuzimaju inicijativu, savladavaju prepreke, vrše magijske činove, manipulišu svojom lepotom da bi ostvarile svoje erotske želje, ali i želje za slobodnijim, dostojnijim životom. Na kraju, u radu se ukazuje na to da se u usmenim lirskim pesmama utopijsko ostvaruje kao pevanje samo – kao pesma o drugačijem svetu.

Ključne reči: utopija, južnoslovenska usmena lirika, fragment, želja, prostor, kontekst pevanja

Uvod

Kada se u lirskim usmenim pesmama peva o željama devojaka i momaka, kada se čezne za mogućnošću izbora i drugačijeg života, onda se, na osnovama postojećih obrazaca¹ koji se izokreću (devojka bira umesto momka, nadmudruje ga i pobeđuje u nadmetanju), formiraju slike alternativnog sveta. Moć ovih pesama da podriju postojeće društvo, da ga razore ili pripreme za razaranje (Bloh 1986, 51) zapravo ne postoji. Lirske pesme ne razaraju zaista patrijarhalni poredak, one se ne preobražavaju u delanje,² u njima se peva o onome što je ži-

* Utopijske predstave u ovom radu razmatrane su na korpusu južnoslovenskih usmenih lirskih pesama zapisanih u periodu od 18. do 20. veka. Pesme su prikupljane na širokom geografskom arealu od Slovenije do Bugarske. Najveći deo korpusa čine pesme sa prostora današnjih država Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Popis zbirki i drugih izdanja u kojima se nalaze razmatrane pesme nalazi se u odeljku Izvori.

¹ O značaju veze utopijske misli sa realnim svetom vidi: Bloh 1986, 38.

² O značaju delanja i akcije za utopijsku svest vidi Manhajm 1968, 169–170, a o funkciji transformacije društva kao jednoj od osnovnih funkcija utopije vidi: Levitas 2010, 196.

vot sadržavao na subjektivnom nivou, a što najčešće nije bilo moguće objektivno posmatrati.³ Kada se pevaju van obreda, one ne znače ni privremenu obustavu zvaničnog sistema sa svim njegovim zabranama i hijerarhijskim barijerama (up. Bahtin 1978, 104). Utoliko u usmenoj lirici fantastičnost i utopijski radikalizam poetskih slika pojačavaju prolaznost utopijske slobode kada je reč o pesmama pevanim tokom rituala i svetkovina (up. Bahtin 1978, 104), ali izražavaju i neostvarive želje za drugačijim svetom.

S obzirom na to da su usmene lirske pesme nastajale u zajednici, da su se pevale i prenosile kroz vreme, one su izraz kolektivnih želja (prevashodno želja devojaka i žena budući da su one najčešće pevale ove pesme⁴). Kolektivnost je naglašena i često horskim pevanjem tokom obreda. Međutim, kada se aktualizuje u pojedinačnom trenutku izvođenja, pesmom se mogu izražavati i konkretne želje konkretne devojke (momka) u konkretnoj situaciji, dok je izraz tradicijski, jer se aktivira iz rezervoara kolektivnih folklornih predstava. Shodno tome, lirski utopijski fragmenti jesu kolektivni jer nastaju tokom specifičnog procesa formiranja usmenog dela, ali takođe u svakom pojedinačnom izvođenju aktualizuju i želje pevača u datom trenutku i tvore poetski, subjektivni svet lirskog subjekta, pa se kolektivnost postiže objektivizacijom individualnog (Mal'cev 1989, 89).

Lirske usmene pesme ne pružaju razvijene utopijske predstave, jer njihov sažeti izraz uslovljava način konceptualizacije sveta. Stoga se u njima sreću tek nagoveštaji i fragmenti utopijskih slika kao želja za boljim životom.⁵ Upravo kroz želje za slobodom, za mogućnošću izbora, mogućnošću da se dela, lirski utopijski fragmenti pružaju naznake alternativnih vrednosti (up. Levitas 2010, 228), drugačijih od onih dominantnih u patrijarhalnom svetu. Težnje devojaka da rade šta žele, da idu kuda žele, da ljube koga žele iskazuju istovremeno nedostatak, ono što je u njihovoj sredini nemoguće i čežnju za ostvarenjem želja. Ta zavisnost želje i zadovoljenja u lirici ne vodi ka promeni,⁶ ali se pesmama implicitno iskazuje nezadovoljstvo (up. Levitas 2010, 117). Mogućnost da se pesmom iskažu želje za slobodom nosi utopijsku, humanističku ideju o čovečnosti i oslobođenju (up. Đurić 1997, 358). Utoliko su utopijski lirski nagoveštaji stvaralački koliko i rušilački (up. Đurić 1997, 359). Pesmama se neće promeniti patrijarhalni poradak, ali će se stvoriti predstave alternativnog sveta, koje se mogu posmatrati kao izvor utopijskog nadahnuća (Đurić 1997, 361).

³ Manhajm primećuje da su bajke i mitovi izraz onog što ostvareni život nije sadržavao (1968, 167).

⁴ O izvođačima lirskih usmenih pesma vidi: Karadžić 1824, XVII.

⁵ Rut Levitas ističe da se forme, sadržaji i funkcije utopija menjaju (Levitas 2010, 4), a da je upravo želja za boljim načinom postojanja i življenja ono što je konstanta (2010, 8).

⁶ Istovremeni nedostatak i nada za ostvarenjem središnji je momenat Blohovog koncepta utopije i, s njim u vezi, promišljanja statusa „još ne” (*noch nicht*). „Još ne” vodi od želje ka zadovoljenju, ka promeni. O tome vidi: Levitas 2010, 102–103.

O slobodi izbora

U ovom radu pažnja će biti posvećena utopijskim fragmentima u usmenoj lirici koji se formiraju motivima ostvarenih želja junakinja i junaka. Mogućnost izbora čini okosnicu ovog aspekta utopijskog lirskeg sveta. Devojka prevashodno želi da odlučuje o svojoj sudbini, da upravlja svojim životom. Kada u vreme berbe grožđa sirotu devojku pitaju ko će joj obrati grožđe, ko će napraviti vino i rakiju, ko će je udati, ona odgovara: „Това ли ти е грижата? / Сама на лозе ще ида / гроздето да си обера, / сама ще вино наляя, / самичка ще се оженя” (Primovski 2006, br. 321). Naporednim pitanjima o tome ko će joj obrati grožđe i naliti vino i rakiju i ko će je udati ukazuje se na svadbeni obredni red.⁷ Taj red se u pesmi remeti jer devojka, berući grožđe i nalivajući vino pokazuje rešenost da odluči kada i za koga će se udati. U utopijskom svetu pesme devojka-siroče više nije ugroženo biće bez zaštite, već slobodna i delatna mlada žena.

Odlučnost da se preuzme kontrola nad životom prepoznaje se i u rečima devojke koja, odgovarajući momku koji je kori što se ponosi, kaže: „Доста има горе несечене / и момака нежењенијех; / док сам млада, б’јела и румена, / прибираћу, кога ми је драго, / оног хоћу, а овога нећу” (Karadžić 1898, br. 396). Devojka ne pristaje na smernost, prkosna je, brani svoju ponositost, ali i ističe značaj izbora. Ponosna na svoju mladost i lepotu, ona *pribira*⁸ i tako upravlja svojim životom. U njenom svetu nema razloga da se potčini pravilima i željama drugih.

Želja za slobodnim izborom ostvaruje se i magijskim činom. Međutim, devojka ne manipuliše biljem, već je izvor magije ona sama: „Биље ми је б’јело лишце / а мањџије црне очи: / кога хоћу мањџијаћу, / кога нећу чекаћу га, / јал’ годину јали двије, / нисам дуња да увенем, / нит’ наранча да опанем, / већ ђевојка, чекаћу га” (Rajković 1869, br. 157). Devojka po želji pokreće magijske moći lica i očiju, kojima može *mandijati*. Treba primetiti i da čekanje pak nije prikazano kao suprotno aktivnom principu, već je ono delanje u nedelanju, tačnije znak mogućnosti izbora – čekanje je izbor suprotstavljen obavezi udaje u određenom životnom dobu. Utopijski potencijal se nagoveštava jednako magijskim aktivnim moćima i pasivnim moćima čekanja. Lik devojke pripada

---

⁷ O značaju vina u svadbenom obredu svedoče i svadbene lirske pesme i, posebno, počasnice – pesme kojima se tokom svadbe (i drugih obreda i praznika) nazdravljalo. Između vinove loze i neveste uspostavlja se paralelizam (Karadžić 1975: br. 144), čime se ističe vitalistička, plodonosna simbolika biljke i žene. Takođe se peva da je vino prikladno za neveste kao voda za košutu (Karadžić 1975: br. 105), pri čemu par vino: voda korespondira sa opozicijom kultura: priroda. Kultivisanje vinograda stoga nosi i simboliku stvaranja i uređenja sveta.

⁸ Glagol *pribirati* znači prikupljati, sakupljati, dovoditi u red, sa čašću dočekivati, uzimati na oko (vidi: Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, tom 5, *pibrati*)

alternativnoj lirskoj stvarnosti i isticanjem samopouzdanja. Ona se ne boji prolaznosti mladosti i lepote: suprotstavljajući sebe dunji koja vene i narandži koja opada, iskazuje veru da će se udati sačekavši onog koga želi i odbija da se uda pre toga.

Odbijanje je tako samo korak ka mogućnosti prihvatanja onog momka kog devojka želi. Iskazivanje želje može se modelovati izokretanjem kletve, pa ona kune momka jer joj je zamutio vodu: „Бистра ми га вода однијела, / на моје га дворе нанијела, / а ја млада пред дворима била, / пред дворима лице умивала. / Јован бега вода нанијела, / у б’јеле га руке у’ватила, / на рукама’ га у дворе ун’јела, / на меко га шилте посадила, / шећерли му каву износила, / јасемнили чибук доносила. / Јово ме је зато загрлио / и лице ми б’јело обљубио” (Karanović 1990, br. 86). Ispostavlja se da je erotski susret na vodi dogovoren. Izražavajući svoju želju, junakinja pruža utopijsku sliku života – voda donosi momka do njene kuće, ona ga spasava iz vode, unosi ga u kuću i stavlja na jastuk gde se zatim događa erotsko spajanje – devojčino unošenje momka na rukama ponavlja se u simetričnoj sceni njegovog zagrljaja (i poljubaca). Preplet njenih i njegovih postupaka otkriva susret dve volje, naporedne i jednake.⁹

Usmerenost usmene lirike ka iskazivanju želja pokazuje se i preokretanjem naizgled neželjenog susreta u klisuri u erotsku igru: „Пойде Дойна икинди на вода, / ни би Дойна, ни вода студена. / Пойде юнак икинди на лова, / сретнали се у тесни клисури. / Дойда годи мирно да замине, / юнак годи мирно да не мине – / кон возвива Дойна да цалива. / Сторило се гяволска работа: / фана юнак Дойна за гердано, / па њ скина ситен бел маргарит. / Провикна се Дойна што си може: / – Леле варай, мои девет брајкя! / Дека да сте, сега тука да сте, / да фанете това лудо-младо. / Ни го бите, ни го губете, / на го тука вързан докарайте – / да го вържа с моя руса коса, / да го гора с мои църни очи, / да го стрелям с мои тънки пръсти, / да го бия с мои бели ръце, / с бели ръце по белото лице” (Benovska-S”bkova 2005, br. 338). Tesni prolaz motiviše nadigravanje u prvenstvu prolaza, odnosno naizgled iznuđeni poljubac i skidanja bisera s vrata. Devojka poziva braću da uhvate momka, ali se osveta transformiše u erotski čin (ili ponavljanje tog čina u njenom domu) –

⁹ Devojka želju za momkom iskazuje i pozivom u kuću: „Ще да иде Стоян, мале, / младо кираджииче. / Младо кираджииче, / с кола рабаджииче. / Па си нема Стоян / на кола черджило, / на брезко-биволко / сребърни капистри, / на главина гривна. / Ай да му дадеме / мой шарен вълненик / на кола черджило; / и да му дадеме / мои склопни пелешки; / и да му дадеме / моите вити гривни, / за колело гривни” (Primovski 2006, br. 293). Izostaje motiv zajedničke erotске igre, ali se gradacijski izražava devojčina želja: momku-kiridžiji ona namenjuje vuneno platno da pokrije kola, svoje srebrne novce i grivne da kola ukrasi. Metonimijski darovi za kola darovi su za momka i način iskazivanja želje.

braći traži da joj dovedu junaka da ga veže kosom, da ga žari crnim očima, da ga strelja tankim prstima, bije belim rukama po belom licu.¹⁰ Devojka (uz pomoć braće) momkovu erotsku inicijativu u klisuri izokreće u svoju i ona upravlja erotskim događajem. Utopijsko se formira kao željena i ostvarena ljubavna igra nadmetanja, kada su oba „protivnika” – pobednici.

O inicijativi

Osim što voljno ulaze u erotske igre u utopisjkom diskursu usmene lirike, devojke preuzimaju erotsku inicijativu. Žaleći kako momci ne znaju da ljube, devojke se postavljaju u poziciju većeg iskustva, što odstupa od ženske uloge unutar patrijarhalne kulture: „Ах, гиди село Шейкерлик, / що има моми убави, / момците им са глупави: / не знаят моми да либят, / не знаят цвете да земат / от малки моми подевки, / от малки и от големи” (Osinin, Burin 2006, br. 614). Ovim rečima junakinja implicitno postaje aktivna šaljući poruku o želji za erotskim susretom. Koreći momke što ne umeju da ljube devojke i da im „uzmu cveće”¹¹, ona se postavlja kao neko ko ume iako je reč samo o želji za ljubavlju. Ako bi se stihovi tumačili kao refleks predsvadbenog obrednog kompleksa, njima bi se iskazivala inicijacijska pozicija devojke stasale za udaju. U ritualnoj inverziji nedolični poziv postaje opravdan i vodi ka svadbenom prelasku iz jedne životne faze u drugu.

Upravo vremenski aspekt odrastanja naglašavaju naredni sthovi. Kada momak kaže devojci da bi je ljubio da nije malena, ona odgovara: „Љуб’ ме, драги, бићу и голема: / малено је зрно бисерово, / ал’ се носи на господском грлу; / малена је тица препелица, / ал’ умори коња и јунака” (Karadžić 1975, br. 526). Atribut *malen* ima dvostuko značenje – u momkovom govoru označava mladost devojke, nedozrelost za erotsko iskustvo, u devojčinom odgovoru značenje se pomera ka veličini, pa ona ukazuje na *mali* biser koji je ukras gospodskog vrata i *malu* pticu što umori konja i junaka. U tom smislu, ona je mala rastom, ali spremna za erotski susret s momkom (i posledično – udaju), a poređenjem s prepelicom ističe i svoju doraslost erotskoj igri u kojoj može da parira dragom.

¹⁰ Varijantno, devojka želi da se osveti momku koji joj je ukrao venac (budući da je venac i simbol devičanstva, može se pretpostaviti da je implicitno reč o razdevičenju – Gura 1995, 321) – želi da ga veže kosama, okuje grivnama, da mu sudi crnim očima, da ga grdi belim licem i bije tankom snagom (Ivanova, Zhivkov 2004, br. 100). Pošto je pesma koledarska, aluzije na erotsko sjedinjavanje mogu se posmatrati unutar magije za plodnost koju treba izazvati na prelazu iz stare u novu godinu, a devojčina inicijativa deo je obredne inverzije.

¹¹ Različite realizacije motiva uzimanja/branja cveća u južnoslovenškoj usmenoj lirici nose erotska značenja i implicitno se vezuju za defolraciju (npr. Karadžić 1975: br. 533). U ovakvoj poziciji ističe se bosiljak (npr. Karadžić 1975: br. 10, br. 17).

Pozicija znanja modeluje se na drugačiji način kada devojka iskazuje želju za nepoznatim momkom: „Гледала га с пенцера дјевојка, / гледајући дозивала мајку: / Одê види, мила моја мајко, / чудно момче сред овуда прође, / на њему је и кошуља л’јепа, / виде му се плећа кроз кошуљу, / види му се винце кроз гроце; / ах да ми га Бог и срећа даде, / л’јепо бих га знала миловати, / душек бих му наслагала руже, / везен јастук густог каранфила, / и још бих му обљубила лице” (Maticki 1985, br. 63). Želja za momkom prikazana je u ženskom svetu cveća posutog po postelji gde junakinja fantazijski smešta erotski čin za kojim žudi. Cvetno kodiranje vodi lirsku priču od simbolike ruže kao cveta ljubavi, s kojim se identifikuje devojka i koji ona koristi za ljubavna vraćanja da vidi za kog će se udati (Čajkanović 1994, 179), do svadbene simboličke karamfila, koji magijski obezbeđuje miran bračni život (Čajkanović 1994, 111).¹² Nepoznati momak je poželjan jer je izuzetan – budući *čudan* on se predstavlja kao tuđ i time privlačan u predsvadbenom (egzistencijalno graničnom) vremenu kada devojka iskazuje implicitno želju za venčanjem. Izokretanjem rodних uloga, ona preuzima mušku ulogu kada žudi da obljudi momka budući da obljudu zapravo on treba da izvrši tokom prve bračne noći. Utopijski potencijal ove ljubavne pesme leži u slobodi da se u trenutku emotivne napetosti iskaže žudnja za drugim (tuđim) momkom, kao i načinu kako se to čini – slobodnim prizivanjem erotskog sjedinjavanja.

Sloboda erotskog ponašanja vezana je za izražavanje žudnje i u molitvi: „Дай ми, Боже, што ми срце хоће. / Срце хоће – пет стотин’ дуката, / да ја одем у нову чаршију, / да ја купим иглу од билура, / да сашијем јорган од бехара, / да покријем себе и бећара, / да ја гледам како бећар спава – / бећар спава, очи не затвара” (Бушетић 1902, br. 126). Pripremu za susret s bečarom ovde ne prati cvetna magija, već ručni rad i šivenje jorgana. Ipak, značenje je analogno, ručni rad se može posmatrati kao inicijacijsko spremanje devojačke spreme, odnosno spremanje za udaju (up. Karanović 2010, 116). Zajednička postelja nije mesto sna, već koitusa najavljenog upravo odsustvom sna – otvorenim očima. Devojinina inicijativa povlači se ipak u drugi plan, ona ne inicira susret već se za njega sprema nagoveštavajući svadbenu defloraciju (up. Grujić 2000).

¹² Slično modelovanje postelje biljnim kodom kao bračne može se pratiti u sledećim stihovima: „Ј доди, либе, я доди, / я тази вечер, я друга – / да видиш, либе, да видиш / какво съм одре направил – / краката му съм оставил / от зелен кръстат босилек, / озглаве съм ти поставил / от гюл, от червен тръндафил. / Двамка със тебе да легнем, / рамо до рамо да турим, / буза до буза да сложим” (Benovska-S’bkova 2005, br. 74). Bosiljak, ruža i karamfil upućuju na svadbeni kontekst – noge kreveta su od bosiljka kao biljke koja se koristi u gatanjima o udaji, njime se kiti na svadni, posebno nevestinska kapa radi zaštite od zlih sila (Čajkanović 1994, 37, 40–41), a uzglavlje je od ruže i karanfila. Erotski susret je dat u dinamici približavanja, prijanjanja momka i devojke jedno uz drugo – rame uz rame i obraz uz obraz.

Iskazivanje inicijative može imati formu neposlušnosti. Kada majka upozorava ćerku da je momak na vodi, devojka momku šalje poruku po drugaricama: „O vi, drage drugarice moje, / ak' vidite Ivu, dite mlado, / rec' te mu njemu, da idem za goru, / da ga onde mlada počekujem. / Za tim projde Ive, dite mlado, / rekoše mu da ga čeka mlada. / Kada Ive za goru na vodu, / dočeka ga Anica divojka. / Dala mu je pisanu jabuku, / dala mu je rožicu rumenu, / dala mu je bilu ruku svoju, / dala mu je obljubiti lišće” (Istra 1924, 130, br. 9). Utopijska značenja ostvaruju se na dva nivoa inverzije: jedan predstavlja izbor momka suprotan majčinom upozorenju, drugi mesto susreta – gora kao ne-kuća (up. Detelić 1992, 59) markirano je mesto onostranosti gde vladaju obrnuta pravila u odnosu na svakodnevni poredak. Predsvadbenu simboliku nose devojčini darovi: jabuka – simbol proševine, koju nagoveštava i davanje ruke, ruža – cvet ljubavi i moguća metonimija devojke same, i omogućavanje defloracije u odobrenju momku da joj obljubi lice.

U gori dolazi i do izneveravanja erotskog očekivanja. Momak nalazi za javor vezanu devojku i ona ga moli: „Хай гиди лудо и младо! / Кој ке ме мене сотрешит, / со рака да ме не ватит, / со нога да ме не сгазит, / со йоко да н' се опулит! / Лудо си вера додържа – / девојче ми го сотреса / от зелен явор вързано, / со рака ми го не вати, / со нога ми го не сгазе, / со йоко ми го н'опули. / Девојче шчо му велеше: / – Хай гиди лудо и младо! / Та шчо си вера додържа, / та шчо си вера имало!” (Benovska-S"bkova 2005, br. 77). Molba liči na postavljanje teškog zadatka momku: da je odreši ne dodirnuvši je, ne gledajući je. On takav zadatak izvršava, a onda dolazi do preokreta – devojka žali što ju je momak poslušao, odnosno što je nije dodirnuo. Pesa se ovde završava, nema moralne pouke o onoj koja se poigravala momkom – koja traži njegovo poštenje, a zatim žali što je ustrajao u uzdržanosti.¹³ Ističe se devojčina žudnja, osujećena zbog izrečene zabrane. Postavljajući zadatak poštujući norme zajednice, ona ne dobija ono što zaista želi – erotsko spajanje u gori. Moralni zakon nadjačava slobodni prostor gore i želja ostaje neostvarena.

Devojka poziva momka da pogazi dogovor i u kući: „Зарекло се – алено малено – / момче и девојче. / Да преноће – алено малено – / оба у кутији. / Да преноће – алено малено – / да се не дирају. / До по ноћи – алено малено – / спаше, мироваше; / од по ноћи – алено малено – / говори девојка: / обрни се – алено малено – / камене студени, / мртвога те – алено малено – / мајка превртала” (Bušetić 1902, br. 123). Kada je izazov prikazan kao igra, u bezbednom zatvorenom prostoru, slabi značenje egzistencijalne granične situacije poput one u gori. Dok u onostranom, neljudskom prostoru prethodne pesme do izražaja dolazi liminalna pozicija mladih u trenutku erotske napetosti kao graničnom iskustvu sazrevanja, uvredljive reči i kletva na kraju ove pesme deo su igre i stoga je njihov karakter humorni. Shodno tome, i vremenska granica

¹³ Varijanta sa moralnom poukom npr.: Pantić 1964, 153.

dva dana – ponoć tek implicitno upućuje na graničnu situaciju, a ne označava opasnost od dodira sa nečistim silama. Utopijski sloj formira se kao ludički.

Erotski momenat određuje devojčino odbijanje da pođe za momka s druge strane planine gde je majka daje, jer je tamo loš običaj: „Да се драго не милује с драгим, / већ по једном у годину дана, / а ја ћу се млада миловати / у години свакога мјесеца, / у мјесецу сваке неђељице, / у неђељи сваке ноћи црне, / сваке ноћи кад је мени драго, / кад с’ пробудим, да драго пољубим, / када сване и огрије сунце, / нека драго на руци ми спава” (Petranović 1989, br. 146). Utopijski fragment ovde određuje bračni život. Nasuprot dominantnom prikazu bračnog života kao skladnog života patrijarhalne porodice, u tom smilu kolektivnog, akcenat se sada stavlja na lični odnos muža i žene, pri čemu je on određen uzajamnom erotskom privlačnošću. Tako devojka neće da se uda tamo gde se muž i žena retko miluju, gde u braku nema telesne bliskosti. Ona želi život ispunjen nežnošću, da može sama inicirati milovanje i da sa mužem živi skladno (*neka drago na ruci mi spava*).

O savladanim preprekama

Sloboda izbora i ponašanja modeluje se u vezi sa brakom kao spremnost da se savladaju prepreke da bi se ostvarila želja i kao spremnost devojke da, protivno tradicionalnom i obrednom poretku, sama dođe momku.

Kada devojka zavoli nepoznatog putnika, ona keće za njim. Pjesma se oblikuje dijalogom tokom kog momak ukazuje na prepreke na putu, a devojka objašnjava kako će ih savladati: „И я хи рекох: Върни се, върни, / че я ще мина после трънливо, / поле трънливо, друм каменливо. / – Върви си, върви, чуждин ми юнак, / че я си имам местъе папуци, / та ще си мина поле трънливо, / поле трънливо, друм каменливо. / И я хи рекох: Върни се, върни, / че я ще мина море дълбоко! / – Върви си, върви, чуждин ми юнак, / ми я ще стана риба мренчица, / че ще си мина море – дълбоко. / – Върни се, върни, тенинка Янке, / че я ще мина честа дъбрава! / – Върви си, върви, чужди ми юнак, / ми я ще стана елен в гората, / та ще си мина честа дъбрава” (Osinin, Burin 2006, br. 258). Prostorne prepreke koje odvajaju devojčin i momkov svet time što su teško prohodne, obeležene jakim mestima,¹⁴ poput trnovitog polja, dubokog mora i guste šume, pokazuju se kao granice između svetova – ljudskog i neljudskog. Želja za momkom toliko je snažna da je devojka zarad ostvarenja rešena da prekorači u drugi svet. Njene moći kodiraju se predmetno kada su cipele od štafvljene kože čudesne (poput гвозdene obuće iz bajki – up. npr. Karadžić 1988b, br. 10), i akciono – metamorfozama u ribu i jelena. Utopijski fragmenti sredstvo su karakterizacije odvažne i moćne devojke, sposobne da

¹⁴ O pojmu jakog mesta – mesta znaka vidi: Detelić 1992, 108.

ostvari svoje želje, i formiranja predstave sveta kom se teži, a koji se nalazi preko granica svog – u tuđem, dalekom prostoru realizovane želje.¹⁵

Kao kada prati momka, devojka je u pesmama aktivna, odlučna da ostvari ono što želi i kada dolazi momku.

Odvajnost devojke da pođe za momka po svom izboru oblikuje se kao pret-nja majci: „Майко ле, мила майко ле! / Помина момче дреновче, / на бърза коня вгя’аше, / лицето му се яснеше / како ламбада борина, / перчето му се веше / како ње ковел б планина. / Я мене дай ме за него, / ак не, ке бегам по него” (Miladinovci 1861, br. 330). Posredno, kroz sliku izuzetnog konjanika, čije lice svetli poput luči, prikazuje se devojčina žudnja. Otkrivajući majci žudnju i spremnost da pobegne od kuće, devojka je aktivna i odlučna. Budući da je pesnički izraz sveden, stihovi ne govore o momkovom stavu, pa se ističe junakinjina spemnost na delanje bez obzira na eventualni dogovor s momkom.

Upravo takvi dogovori tema su lirskih dijaloga između devojke i momka. Kada momak iskazuje želju da da konja i sokola da bi uzeo devojku, ona odgovara: „Не будали млад Стојане, / недај ником коња врана, / коња врана и сокола; / ја ћу теби сама доћи, / у пол’ ноћи певајући!” (Riznić 1890, 47, br. 5). Dok momak svoje želje izražava u granicama poretka, nastojeći da se svadbeni obred obavi dosledno, uz sve troškove koje podrazumeva,¹⁶ devojka ukazuje na drugačiju mogućnost. Ona zaustavlja momka da ne da konja i sokola kao atribute junaštva i ističe spremnost da mu sama dođe, da preokrene svadbene običaje, da se uda po svojoj volji. Ta svojevoljnost istaknuta je načinom na koji je rešena da dođe – po noći, u anti-vremenu, pevajući – iskazujući prkos. Pevajući tokom antivremena, kada su noćne, htonske sile aktivne, ona se izlaže opasnosti¹⁷ i time pokazuje odlučnost da vezu sa momkom ostvari. Pesmom se izražavaju i emocije i moć suprotstavljanja, pa ona ima dvostruki utopijski¹⁸

---

¹⁵ Kada se devojka odvraca od šetnje po Volavlju (naselje u centralnoj Sloveniji), jer su tamo velike šume, zli ljudi i velike vode, ona odgovara: „Al ja imam bele noge, / luge hoću prehoditi; / al ja imam bela usta, / ljudem ću se pomoliti; / al ja imam bele ruke, / vodu hoću preplivati!” (Štrekelj 1904–1907, br. 5080). Želja se ne prikazuje kao erotska, već želja za slobodom kretanja po volji. Utopijski potencijal nosi devojčino telo, ona prepreke savladava prehodavši šume belim nogama, preplivavši vodu belim rukama. Bela boja, u ovoj pesmi, simbolizuje svetlost, lepotu i čistotu (up. Radenković 1996, 281–182). S druge strane, usta su metonimija govora, devojčinih moći da blagim govorom ugodi ljudima. Utoliko se njena alternativna moć zasniva na veštinama – taktici, domišljatosti i mudrosti. O alternativnim ženskim moćima u kontekstu bajke vidi: Antonijević 2013.

¹⁶ O visokoj ceni proševine i svadbe kao uzroku otmica ili odbegavanja vidi: Đorđević 1930, 84, 90.

¹⁷ O zabrani pevanja kroz goru kao htonski prostor vidi: Detelić 1992, 64–65.

¹⁸ Postoje brojni etnografski izvori o otmici kao načinu stupanja u brak (vidi, npr. Karadžić 1818: *otmica*, Bogišić 1867: 68–72). Ukoliko se utopija posmatra kao želja za boljim načinom postojanja, onda se utopijsko može prepoznati u ovoj direktnoj akciji,

potencijal. U pesmi alternativna (utopijska) stvarnost postoji u noćnom vremenu, paralelnom sa dnevnim. Implicitno, kada jednom dođe momku, devojka čini da se utopijska sloboda ostvari i *po danu*.

Devojka realizuje odluku da sama odabere junaka za sebe i da mu sama dođe: „Пошетала дилбер Анђелија, / пошетала граду Београду; / она бира поредом јунаке; / изабрала војводу Павла, / изабрала и сама му дошла” (Karadžić 1975, br. 645). Grad je u pesmi mesto slobode izbora, prostor gde devojka može izabrati junaka za sebe. Dalja iskušenja predstavlja motiv izostanka poroda.¹⁹ Iako je pozicija nerotkinje u partijarhalnoj porodici nestabilna, junakinja svojim delovanjem prevazilazi i tu društvenu prepreku. Na majčino pitanje kako je muž nije oterao kada nema dece, odgovara: „Како би ме отерао Павле! / Кад сам прву вечеру донела, / у велери деветора биља: / милодуа, да се милујемо; калопера да ме не отера; / љубичице, да ме свагда љуби; / карамфила, да се не карамо; / чубра цвећа, да ме добро чува; / босиока да м’ не смеће с ока; / а невена да му срце вене; / самдокаса и околочепа”. Manipulacija biljem magijski je put ka ostvarenju alternativnog sveta gde se bračna ljubav ne zasniva na obezbeđivanju potomstva, već na prisnosti supružnika.

O lepoti

Primećuje se da žene i devojke primenjuju određene strategije da bi ispunile želje. Osim pomenute, ostvarene magijom bilja, one u pesmama koriste svoju lepotu kao sredstvo ostvarenja cilja. U usmenoj lirici lepota može biti visoko vrednovana i povezana sa kategorijom dobra,²⁰ ali može pripadati i paradigmi:

u nastojanju momaka (i devojaka) da ostvare pravo da sobom raspolažu po svojoj volji, i da se ne povinuju izboru roditelja (up. Bogišić 1867: 69). Zapis Vuka Karadžića da se u otmicu išlo pod oružjem i da se nije išlo na kuću u kojoj ima mnogo ljudi (Karadžić 1818: *otmica*) svedoči o tome da je reč o opasnom poduhvatu. S tim korespondiraju i stihovi u kojima devojka rogučuje momku: „Не проси ме, не даду ме; / не отимљи, погинућеш; / у мен’ има девет браће, / и толико братучеда, / кад појашу вроне коње, / а припашу бритке сабље, / пак накриве вучи-капе, / страота је погледати, / а камо ли дочекати; / гријота је погинути, / а срамота побјегнути; / већ ме мами, ја ћу доћи” (Karadžić 1975: br. 505).

¹⁹ mitološko-religijskom uporištu običaja otmice i njegovom modelovanju u usmenoj lirici vidi: Trubarac Matić 2014: 215–232.

¹⁹ Zoja Karanović motiv izostanak poroda tumači kao kaznu za ogrešenja o propise patrijarhalne sredine: devojka izlazi iz zatvorenog prostora u otvoreni, samostalno bira za koga će se udati i sama dolazi momkovoј kući; i kao „naplatu” за znanja o magijskim моćима bilja (Karanović 2016, 211–212).

²⁰ Тако се момку рогуčuje: „Када будеш у таштине дворе, / кад изведу лепоту девојку; / не гледај јој венце ни обоце, / не гледај јој шарене зубуне, / нит’ јој

zbor, svet, oči, bunjište, kolo, i tada joj često direktno oponiraju pojmovi ružnog i dobrote, koji pripadaju paradigmi dom, uši, ognjište, kuća (Mandić Ilić 2004, 37). U drugom slučaju, lepota se određuje kao fatalna jer je pretnja uspostavljenom poretku (Burdije 2001, 91).

O fatalnoj lepoti peva se kao o stihiji – devojčine oči izazivaju požar: „Што се оно Травник замаглио? / Или гори, ил' га куга мори? / Ил' га Јања очим' запалила” (Karadžić 1975, br. 659). Osim što ima snagu prirodne sile, pogledom devojka razara svet: „Изгореше два нова дућана, / два дућана, и нова механа, / и мешћема, где кадија суди”. Čudesni pogled svedoči o lepoti devojke, ali je i subverzivan, usmeren ka muškim lokusima dućana i mehana i posebno – prema sudnici, čime se osporava poredak sveta u kojem devojka živi, a koji joj je stran. U patrijarhalnoj kulturi devojkama pripadaju unutrašnji, privatni prostori, utoliko su njihova kretanja u javnoj sferi ograničena, pa su dućani, mehane i sudnice njima tuđe. Zato je lepota u pesmi sredstvo kojim se taj nametnuti svet pokorava.

Dvostrukost prikaza lepote u folkloru ostvaruje se zauzimanjem različitih perspektiva. Društveno prihvatljiva lepota jeste ona koju primećuju drugi i dive joj se: „Процватила Хајкуна ђевојка, / мила сеја бега Љубовића. / Лијепа је, љепша бит' не може: / у струку је танка и висока, / у образу б'јела и румена, / као да је до подне узрасла / према тихом сунцу прољетноме; / очи су јој два драга камена, / а обрве морске пијавице, / трепавице крила ластавице, / руса коса кита ибришима; / уста су јој кутија шећера, / б'јели зуби два низа бисера: / руке су јој крила лабудова, / б'јеле дојке два сива голуба; / кад говори, канда голуб гуче, / кад се смије, канда сунце грије” (Karadžić 1988a, br. 81, 6–22). Nasuprot tome, alternativna i potencijalno opasna jeste ona lepota koje je svesna sama junakinja: „Zafali se Fala materina, / da je ljepše na svijetu nema: / glava joj je tura ibrišima, / b'jelo čelo sitna bujruntija, / obrvice s mora pijavice, / trepavice krila lastavice, / do dva oka dva vrela studena, / dva obraza dva đula rumena, / usta su joj kutija šećera, / zubi su joj dva niza bisera, / u njedrim' joj dva b'jela goluba, / ruke su joj dv'je biserli-grane, / noge su joj dva direkta zlatna” (Andrić 1929, br. 153). Primećuje se da se slični formulativni izrazi koriste u oba slučaja, ali imaju sasvim oprečne vrednosti, pa se lepota pokazuje kao socijalni konstrukt, i vrednuje zavisno od toga da li narušava poredak ili ga potvrđuje. U slučaju lirske pesme, hvalisava junakinja suprotstavlja se smernim i skromnim devojkama i stoga se njena lepota negativno određuje imenovanjem kao Fale – hvalisave.

U susretu sa lepotom, prepoznaje se nešto čudesno, izuzetno. Kada momak pita devojku kako je tako lepa, ona odgovara da je njena sestra još lepša: „Ти да

гледај везене рукаве; [...] / већ јој гледај статса и образа, / с ким ћеш, брале, веке вековати” (Karadžić 1975, br. 6).

ми дойдеш, лудо, во наш виляет, / во наш виляет, лудо, во наша куця, / да ми я видиш, лудо, моята сестра: / кога да ходит, лудо, ветер ми веит, / кога да сedit, лудо, сьнце ми греит, / ког просто стоит, лудо, роса ми росит, / кога да плачит, лудо, бисер ми ронит, / кога се смеит, лудо, злато ми леит” (Benovska-S”bkova 2005, br. 25). Devojčina lepota modeluje se prvo poput idealne zemlje: dok u idelanoj zemlji vetar ne duva, ovde duva od sestrih pokreta (kretnji), analogno sa dva sunca na nebu sunce greje iz devojke koja sedi, i dok u srećnoj zemlji samo rosa rosi (a ne padaju kiša ni sneg), ovde rosa rosi iz devojke koja stoji. Takva lepota nije od ovog sveta, ona je kosmička jer pokreće kosmičke sile (sunce, rosu/vodu), stvaralačka je jer iz nje proishode biser i zlato. Ovakav model lepote pruža predstavu mitsko-utopijske²¹ zemlje gde čudesna devojka živi i izuzetnih moći sestre koje prevazilaze granice ljudskog sveta. Prepletenost dve perspektive: momkovog divljenja devojci i njenog govora o još lepšoj sestri pokazuje kako se lepota sagledava u usmenoj lirici – kao deo erotskog doživljaja i deo kosmičke slike sveta.²²

S druge strane, natprirodni karakter lepote povezuje se sa đavoljim: „Ђавол мома ђавол очи. / Ђаволски се чардак качи, / чардак ву се залелеје, / грло ву се забелеје, / дукат ву се жакутеја. / Сви јергени попуцаше – / и жењето и нежењето. / То што беву нежењети, / искидаше ал ђемери, / стезајки си половине. / Тој што беву ожењети, / исфрљаше младе жене, / и с’с жене мушки деца. / И кадијини оба момка, / оба момка оба сина” (Veselinović 1890, 89, br. 1). Nasuprot veze sa idealnom zemljom iz prethodne pesme, ovde se lepota vezuje za đavolski čardak, koji se zanjše najavljujući poremećaj reda izazvan devojčinim đavolskim očima i belim grlom. Izuzetnim izgledom, ona narušava poredak kuće (neženjeni momci kuću razgrađuju), porodični moral (oženjeni muškarci teraju žene i decu). Razorna sila lepote ukazuje na subverzivnu moć devojke, koju zajednica osuđuje, ali i prepoznaje kao prisutnu. Vargijantno, ta sila se semantizuje kao devojčina želja: „Загоркиња коња јаше, / коња јаше, сабљу паше, / Рано, добро је! / Над воду се надносаше, / сама себи говорила: / Рано, добро је! / Боже мили, лепа ти сам, / још да су ми црне очи, / Рано, добро је! / Све би старо помладила, / а младо би помамила, / Рано, добро је! / Попове би распопила, / калуђере иженила, / Рано, добро је!” (Karanović 1990, br. 94). Zagorkinja je dvostruko моћна – она је јунакинја

²¹ O odnosu mita i utopije vidi: Manhajm, *Ideologija i utopija*, Ernst Bloh, *Duh utopije*, Ruth Levitas, *The Concept of Utopia*.

²² Izuzetan rod (dve izuzetno lepe devojke) u lirskoj pesmi se prikazuje kao моћан (bilo da sestre utiču na momka ili svet), a izuzetnost se ne povezuje sa urokom, kakav je slučaj u baladama tipa *Ženidba Milića barjaktara*: „Девет их је такијех имала, / осам их је удомила мајка, / ни једне их није походила, / јер су јадне рода урокљива, / на путу их устријели стр’ јела.” (Karadžić 1988a, br. 78, 107–111).

koja je zadobila muške attribute (konj, sablja) i izuzetno je lepa: svesna je svoje lepote i željna da pomoću nje upravlja muškarcima remeteći društveni (porodični i religijski) red. Utopijski svet ovih pesama tako je usmeren protiv patrijarhalnog i hrišćanskog morala, a afirmiše slobodu emocija i želja.²³

Kao što izaziva pometnju, nered, lepota izaziva i bolest, odnosno čežnja koju devojke bude prerasta u bolest: „Разболе се младо момче търновче, / ох аман, аман, търновче! / Повикаха цариградски доктори / да познаят от що му е болестта. / – Твойта болест не е, момче, от Бога; / твойта болест – от три моми хубави – / с очите си прозорците чупеха, / с кундурките калдаръмите ронеха, / с фустите си сокаците метеха” (Benovska-S”bkova 2005, br. 32). Pošto se negira da je bolest od Boga, ubave devojke implicitno se postavljaju na istu stranu sa đavolom, tačnije njihova lepota prikazuje se kao demonska, fatalna. Razorna snaga iznova se nalazi u očima kojima izbijaju prozore i otvaraju put u spoljni (javni) prostor, gde hodajući cipelama rone kaldrmu, a suknjama metu sokake. Uzrok bolesti može biti sâm izlazak devojaka u svet – na sokake, gde se njihova moć (lepota) oslobađa i utiče na okolinu. Prikazana iz perspektive bolesnog momka, lepota više nije mera moći, već uzrok nemoći.

Magiju lepote devojke koriste da bi pridobile momka, a takvo ponašanje osuđuje sredina. Kontrastnim stihovima naporedo se prikazuju devojčin ponos zbog svoje lepote i kletva momkove majke²⁴: „У мене су очи соколове, / с очију сам свему роду драга, / понајвише џанум Осман-аги. / Поручује Осамн-аге мајка: / Курво, кучко, лијепа дјевојко! / Не бијели лица, не румени, / не мами ми сина Осман-аге, / ја ћу ићи у гору зелену, / начинићу дворе јаворове, / свог ћу сина у двор затворити. / Говорила лијепа ђевојка: / Анум’ Анко, Осман-аге мајко! / У мене су очи ђаволове, / отворићу дворе јаворове, / ја ћу унић’ твоме Осман-аги” (Karadžić 1975, br. 514). Magija je poetski refleks protestne poruke kojom se iskazuje želja za suprotstavljanjem kontroli patrijarhalnih institucija (Radulović 2009, 260), a pretnja refleks odgovora tih institucija.²⁵ Negativna karakterizacija lepote ističe se kada

²³ Dejstvo lepote ili ženskih moći modeluje se i kao pokušaj da se one zauzdaју: „Покри лице, Будимко девојко, / са тебе се паше посвађаше, / седам паша од седам градова, / и кнез Рајко из равнога Срема” (Karanović 1990, br. 73). Narušavanje reda prenosi se sa porodičnog i religijskog plana na politički isticanjem titula muškaraca na koje utiče lepota Budimke devojke. Pokrivanje lica pesnički je izraz socijalnog zauzdanja ženske moći.

²⁴ Varijantno, devojku kune momkova sestra (Karadžić 1898, br. 528). Primećuje se da su ženski likovi s obe strane sukoba – devojka podriva zvanični poredak i žena (majka/sestra) ga štiti.

²⁵ Taj ambivalentni odnos devojke i sredine potvrđuje se u pesmi kada devojka magijskim činovima izaziva momkovu žudnju, ali posredno otkriva i svoju. Pošto sanja devojku, kad se probudi u svetu gde mu ona ne pripada, momak hoće da se ubije, a

devojka manipuliše izglednom beleći se i rumeneći se. Ona se ne obazire na pretnju i pokazuje se moćnijom od zahteva sredine. Atribuirajući svoje oči kao đavolove, nasuprot formuli „oči sokolove”, ona ukršta perspektivu zajednice koja je optužuje i svoju svest o natprirodnim (pa i đavolskim) moćima svoje lepote. Snaga očiju dodatno je markirana time što upravo one otvaraju prostor izolacije. Otvaranje prostora analogno je devojčinom otvaranju sveta za želje i žudnje. Varijantno, u kraljičkoj pesmi, ratareva majka poručuje devojci: „Oj kучко, девојко! / Не плет’ на мач косе, / не мами ми сина / лети од орања, / зими од оваца”, a devojka odgovara: „Oj тако ти Бога, / ратарева мајко! / Ако ти је жао, / твог сина ратара, / а ти га загради / од села селеном, / од мене босиљком; / на воду ћу ићи, / босиљак ћу брати, / ратара љубити” (Karadžić 1975, br. 170). Devojčina moć realizuje se magijom lepote kose i magijom bilja²⁶ kojim devojka manipuliše da bi stigla do momka. Odlazeći na vodu, ona iznova otvara prostor i širi svoje polje kretanja. Ako se ima u vidu obredni kontekst pevanja, utopijski potencijal devojačkog ponašanja i izbora motivisan je njihovom privremenom slobodom tokom rituala, posebno podstaknutom kada se devojke, u kraljičkom obredu, „maskiraju” ratničkim atributima, noseći mačeve i sablje. Njihovo ponašanje uslovljeno je predsvadbenim inicijacijskim funkcijama, ali imajući na umu varijantu koja je zabeležena van sakralnog vremena, može se reći da su te funkcije analogne iskazivanju intimnih želja devojaka. Tako se i samo pevanje ostvaruje kao osobeni vid magije reči. Kada devojke pevaju ljubavne pesme, manipulišu jezikom da bi zavele (Meclean 1987, 44).²⁷

мајка га одвраћа говорећи му: „Немој, синко, мили синко, / ене мома у градине, / у градине под малине, / куде ниже ситан ћерћев, / с’е иглицу примациња, / тебе срце измациња. / С’е прстенче потрупнује, / тебе срце издробује – / Немој, синко, мили синко” (Veselinović 1890, 86, br. 5). Vez je ovde magijska radnja kojom devojka izaziva momkovu patnju, ali magiju njegova majka tumači kao dobar znak – izmičući momkovo srce, deleći momka od srca, devojka mu zapravo srce otima (vidi: izmaknuti, Rečnik SANU), mučeći ga, pokazuje da nije ravnodušna, da ga zapravo želi. Utoliko ona magiju koristi da bi zadobila dragog. Nije reč o suprotstavljanju porektu, već o načinu da se poredak preokrene u svoju korist, da se unutar njega ostvare želje i utaže žudnje. Momkova majka na magijske radnje gleda blagonaklono jer donose dobro i devojci i njenom sinu.

²⁶ Razvijenija simbolika bilja sreće se u varijanti: „Говирила зулумћар-девојка: / Цркни, пукни, Јованова мајко, / баш ћу поћи за Јована твога! / Ја сам Јови много биље дала: / каравила, да ме не окара, / стручак чубра, да ме добро чува, / струк од јечма, да јечи за мене, / струк невена, да вене за мене” (Бушетић 1902, br. 169), pri čemu se semantika bilja temelji na zvučnom sloju reči.

²⁷ Devojci izuzetne lepote, koja unosi nemir u momka, on se obraća kao čarobnici: „Ј разтурай, Цвето моме, магиите, / Цвето моме вѣрла магѣоснице” (Benovska-S”bkova 2005, br. 299).

O ženskim poduhvatima

Osim što mame momke, junakinje lirskih pesama, u izokrenutom poretku, preuzimaju muške uloge i otimaju momke, odnosno odvoде ih sa sobom (nasuprotno u folkloru češćem motivu otimanja devoјjaka). Ovakav motiv realizuje se i kao nagrada za vиdanje junakovih rana. Ranjenik moli devoјjku da mu pomogne: „Богом сејо, лепота дјевојко! / Ти набери биља свакојака, / опери ми моје ране грдне / и напој ме лађаном водицом, / мећи мене на то чарно биље / не би л' ми се ране извидале! / То дјевојка за Бога примила, / она бере биља свакојака, / и загази у језеро млада, / те заграби лађане водице, / па испира ране на јунаку, / залила га лађаном водицом, / и мету га у то свјеже биље, / и извида рањава делију / и одведе двору за себека” (Karadžić 1973, br. 185). U pesmi se čuva ženska funkcija vidarice, a odvođenje momka nagrada je za izlječenje – izlečivši ga, devoјjka dobija pravo na njega. Shodno tome, ne dolazi do osude devoјjčinog postupka poput one koja prati mamljenje. Inverzija se formuliše dvostruko. Junakinja je aktivna i kao vidarica i ona koja bira, junak je kao ranjenik nemoćan i pasivan. Njena aktivnost otkrива se i na prostornom planu kada ona prekoračuje bez zazora granicu markiranu jezerom i ulazi u drugi svet, gde zahvata lekovitu vodu. Zatim ne odlazi momkvoj kući, već ga vodi svoјjoj, pa se želja ispunjava u njenom prostoru (up. Vukmanović 2015, 170).²⁸

Izrazитije vezan za izokretanje pozicije моћи jeste motiv odbегле robinje: „Ваздан жела Пожегића моба, / ваздан жела, ваздан не пјевала, / утекла им

²⁸ Predstava o моћној девојци formira se i motivom девојке koja spasava momka. Momak postavlja težak zadatak – on će izabrati onu devoјjku koja ga bude prenela preko Dunava: „Се загнала бугарка, / чуќнало го, плуслао / на сој бела рамена, / носила го, носила, / из крај бело Дунава. / Неа јунак си зеде” (Miladinovci 1861: br. 431). Izokreće se uobičajeni zahtev da momak spase devoјjku kako bi je dobio za ženu. (npr. Andrić 1929, br. 396). U takvom modelu, vrednuje se devoјjka izuzetne snage i spretности, koja odgovara na momkov poziv svoјjom inicijativom, preduzimanjem акције.

^Ако се има у виду изофункционалност мора и Дунава (up. Mal'cev 1989, 141), koliko je ovakav zadatak težak pokazuje druga pesma kada se девојка i momak опкладе да ће preplivати море. Da bi preplivala veliko водено пространство, девојци је потребна помоћ других жена: „Три дни е Малама пливала, / дошла е на крај морето, / грќини белат на крај, / па се Малама провикна: / – Грќини, майки да ми сте, / грќини, сестри да ми сте, / фрљете платно ленено, / за него да се улова, / на крај да си излезна. / Скочия ми бели грќини, / врзаа ми платно ленено / за тая бислим буалќа, / па го Малама фрљиа. / Фанала Малама буалќа, / фанала платно ленено, / завила платно на гъжва, / забола буалќа на пояс, / па се назад врњала, / още три дни е пливала, / треки ден е на крај излезла, / та е облога добила / с Кратенска млада войвода” (Osinić, Burin 2006: br. 608). Motiv Grkinja koje pomažu девојци да prepliva vodu, upućuje на žensku моћ над акватићким пространством (up. Vukmanović 2018b), ali i žensku solidarnost, u kojoj се може препознати рефлекс утопијске слике света.

танана робина / и одвела два коња велика, / однијела Пожегића благо / и одвела Пожегића Мују, / однијела бињиш Пожегића, / за њом трче до два Пожегића, / они пољем, она преко поља, / они води, она преко воде, / они гори, она преко горе, / коња води, да пјеше не ‘оди, / блага носи, да ашлука има, / бињиш носи, времена се боји, / Мују води, да сама не оди, / и утјече весела јој мајка!” (Petranović 1989, br. 141). Devojka od potčinjene robinje postaje gospodarica svoje sudbine. Polje slobode modeluje se prostorno kao savladavanje granica: бежећи од potere, она прелази преко поља, воде и горе, улазећу у други (и другачији) свет.²⁹ Preuzimajući inicijativu, она краде коња и благо, обезбеђујући себи beg, sredstva за другачији живот, а водећи момка, са собом води друга (saputnika) и implicitно испуњава своју еротску жељу. Dobrim жељама за девојку на крају песме, певач/-ica iskazuje simpatije за uteklu robinju, за побуну оних потчињених и потлачених. Izražava се жеља за slobodnijim светом – у egzistencijalnom и socijalnom смислу.

Utopijski potencijal nose i motivi ženskih poduhvata – spremnosti da se preuzme inicijativa, da se pobegne iz ropstva, iz života koji nije po meri junakinje. U narednoj pesmi devojka u svom poduhvatu razara još jedan simbol moći – grad: „Зафали се дели Мандалина: / „Разбити ћу Београду врата, / однети ћу делијам[‘] доламе, / шехерлијам[‘] коласте аздије, / Асан-паши коња великога, / пашиници слугу Радивоја.” / Што је рекла, све је сатворила. [...] Kada је мајка грди, она одговара: „Не карај ме, моја стара мајко. / Довести ћу три хитра мајстора / начиниће Београду врата, / повратићу делијам[‘] доламе, / шехерлијам[‘] коласте аздије, / Асан-паши коња великога, / али нећу асанпашиници / њојзи нећу слугу Радивоја: / рад њега сам зулум починила. / Узећу га за својега труда, / љубићу га како сама знадем” (Gezeman 1925, br. 31). Devoјčina odlučnost markira се govornim činom hvaljenja.³⁰ Nasilnim ulaskom u grad, devojka preduzima tradicionalno muški poduhvat razaranja grada. Utopijski fragment ne temelji се на zauzimanju Beograda као простора моћи, већ на слободи izbora. Razbijajući gradska vrata, Mandalina oslobađa prolaz ka momku, али и osvaja право на izbor, на живот „kako sama znade”.³¹ Junački poduhvat transformiše се у ljubavni, што је јасније istaknuto него у песми о robinji која одводи момка са mobe. Iako devojka zadobija sim-

²⁹ О образовању система граница у усменој lirici vidi: Vukmanović 2020, 167–173.

³⁰ Slično, motiv devoјачке краде коња уводи се у песму činom zakletve: Karadžić 1975, br. 657.

³¹ Devoјачки poduhvat не мора имати еротски cilj. Може се modelovati као opklada: „Дјевојка се с пашом okladila / о три литре дробнога бисера / и четири драгога камена, / да ће устат у по ноћи сама, / отворити Цариграду врата, / у цареве дворе ушетати, / и дигнути цару сарук с главе, / и царици јастук испод главе” (Karadžić 1975, br. 658). Ovako се uspostavlja alterantivni motiv моћи, па devojka побеђује cara

bole moći i bogatstva (konja, dolame i azdije), oni su sporedni. Osvajanje grada način je da se osvoji momak. Devojka je spremna da obnovi grad, da vrati ono što je odnela, ali ne i slugu Radivoja. Time što ne vraća slugu, ona ne dozvoljava da se ponovo uspostavi stari poredak u Beogradu, čime se označava promena sveta (Vukmanović 2021, 60–61).

Kada se otmica momka modeluje kao čin ženske grupe, slične hajdučkoj, onda je epski nanos izraženiji, ali ipak lirski premodelovan: „Бојало се момче дјевојака, / и на брду кућу начинило, / од челика врата саковало, / ударило челики мандале. / Помоли се чета дјевојака, / пред њима је сердар удовица, / како дође помама је нађе: / удри ногом о челикли врата, / разбише се на двоје на троје, / уфатише оно момче младо, / свезаше му наопако руке / од лаката тере до ноката, / из ноката црна крвца лије, / поћераше низ то поље равно, / пјевајући и пушке мећући. / Кад су били напред поља равна, / говорило оно момче младо: / Богом, сестро, сердар-удовице, / пусти мене пребијеле руке. / Удовица за Бога ајала, / пусти њему пребијеле руке” (Karadžić 1898, br. 580). U usmenoj lirici udovice se često prikazuju iz negativne perspektive. Kao dvostruko marginalizovane – budući žene i one koje nemaju jasno mesto u patrijarhalnoj porodici, one imaju nestabilnu društvenu poziciju.³² Međutim, unutar parodije epskog obrasca, udovica inverzno postaje moćna. Devojke i udovica, njihov vođa, poduzimaju „junačku” akciju, a momak je predstavljen kao nejak. Otmicu ne vrši momačka (hajdučka) već devojačka družina, pri čemu se junačka titula parodično dodeljuje ženi. Osim aktera događaja, pesma parodira i prostor tako što kuća postaje nesigurno mesto, izloženo opasnostima i markirano udaljenošću od naselja. Parodija upućuje na višedimenzionalnost kulturnih modela. Zajednica (pre)poznaje epski obrazac i razume njegovo narušavanje bilo da se to čini tokom obreda kada se privremeno ruše granice i ukida poznati poredak da bi se izgradio novi svet, bilo u neobrednom kontekstu veselja i zabava (Vukmanović 2015, 168–169). U oba slučaja prate se tragovi utopijskih predstava slobode – slobode od ustaljenih ženskih uloga i slobode za žene koje mogućnosti delanja u svakodnevici nemaju.³³

i zadobija blago, i to se čini u anti-vremenu – ustajanjem u pola noći čime se naglašava inverzност poretka.

³² O istorijskim podacima o životu udovica vidi: Vuletić 2017.

³³ Žensko hajdukovanje drugačije se modeluje kada ne dolazi do otmice: „Подиже се чета дјевојака, / у горицу у ајдуковање: / ајдук Мара, арамбаша Стана, / цар-Бојана и везир-Јована, / Јевимија, турски занација: / Занаџија, тако ти заната! / Скујдер мени од сребра јунака, / ја л’ од сребра, ја л’ од сува злата” (Maticki 1985, br. 31). Zadržavaju se muške titule i hajdučki lokus gore, ali devojke ne preduzimaju junački poduhvat, već svoju želju iskazuju motivom kovanja. Time one ulaze u drugu tradicionalno mušku oblast delovanja – zanatski, kujundžijski rad.

O prostorima zadovoljene želje

Utopijska konstrukcija drugačijeg poretka u usmenim lirskim pjesmama vezana je i za markirani prostor. Utoliko izokrenuti poredak vlada u *drugom selu*, ili na Dunavu, gde su lirski junaci ljudima *nepoznati*. Shodno tome, utopijski svet slobode oblikuje se kao drugi, drugačiji, implicitno alternativan svakodnevnom. Zato momak predlaže devojci: „Бягай, либе, да бягаме / да идеме в друго село, / в друго село, ново село, / дето има село без цар. / Аз ша бъда цар на място, / ти ша бъдеш царицата. / Че ша съдим моми й момци – / кой са любии – да са земе, / кой не рачи – ша го бийме, / ша го бийме, джеремиме, / ша му удрим двесте пръчки, / двесте пръчки орехови, / я тристата – лещникови!” (Benovska-S’bkova 2005, br. 393). Zadržavajući folklorne simbole vlasti (car i carica), momak nudi sliku drugačijeg sveta, gde se kao osnovna vrednost uspostavlja sloboda ljubavi – oni koji se vole treba da se uzmu. Poput utopija koje referišu na stvarnost, i novi poredak u drugom selu podrazumeva mehanizme prinude – za one koji ne žele da se uzmu predviđene su kazne – udarci grančicama oraha i lešnika. Izbor oraha i lešnika može biti motivisan htonskim značenjem obeju biljaka (Agapkina 2004, 109, 559), što korespondira sa drugim selom, sa svetom izokrenutim naspram realnog, i obe se biljke povezuju sa rodnošću – veruje se da će one godine kada orasi i lešnici dobro rode biti mnogo dece (Čajkanović 1994, 140). Simbolika lešnika vezana je za izazivanje plodnosti tokom obreda survakara u Bugarskoj kada se deca koja o Novoj godini učestvuju u ovim ritualima udaraju leskovim grančicama i štapovima (Plotnikova 2012, 210), ali i za ljubavnu magiju kada devojka treba da udari leskovom šibom momka po kičmi da ne bi gledao druge devojke (Čajkanović 1994, 243). Vegetativni kod upućuje da su utopijski fragmenti moguće vezani za inicijacijske obrede sa elementima magije za plodnost, kao i za inicijacijski prolaz kroz erotsko iskustvo. Ovi fragmenti se realizuju lokativno – u predstavi srećne zemlje, akciono – uspostavljanjem (obrnuto, moguće i ritualnog) poretka slobode i personalno – ostvarenjem želja junaka i junakinje.

Inverzni poredak sveta konceptualizuje se i izokretanjem odnosa, prikrivanjem identiteta. Momak poziva devojku: „Hodmo mi dva k Dunaju, / kdi nas ljudi ne znaju: / kdi nas ljudi ne znaju, / niti popi poznaju, / ljudi hote štimati, / da je bratac s sestricom, / al deverak s nevistom”. Time se zabranjena ljubav prikriva tamo gde su junak i junakinja tuđi, strani, pa je moguće da se prikažu u drugim ulogama – kao brat i sestra ili dever i snaha. Tako se u ovoj pesmi ne uspostavlja novi poredak, već se utopijski potencijal konstruiše tajnom, mogućnošću postajanja Drugim u drugom svetu, nagoveštenom tipično graničnim lokusom kraj reke. Varijantno, nesklad između uloga se naglašava: „Hodmo, mila, k Dunaju, / kdi nas ljudi ne znaju. / Kad nas budu pitali, / ča smo mi dva za ljudi, / va dne ćemo ‘vako reć: / da smo bratac i sestra, / va dne ćemo vako reć,

/ v noći ćemo skupa leć” (Kurelac 1871, 2, br. 12). Izokrenuti red uspostavlja se na dva plana – prvo se u tuđoj (implicitno prekograničnoj) zemlji preuzimaju drugačije uloge (brata i sestre), a onda se te uloge pokazuju kao prividne unutar opozicije dan/noć, i posredno – javno/privatno. Ispostavlja se da je stvaran upravo antisvet noći, kao utopijski prostor ostvarenja želje.

U koledarskoj pesmi taj drugi poredak momkova sestra naziva *mominim zakonom*. Brat želi da ide u *gornju zemlju* da se ženi, a sestra mu govori: „Като идеш горна земя, / тамо има момин закон, / момин закон и заповед – / ке те срещнат три девојки / еднолики, едноимки, / едно руфо пременети; / една ке ти кон прифане, / друга ке ти китка затне, / трета тебе от роднина. / Станянина, господине!” (Arnaudov, Vakarelski 2004, br. 129). U gornjoj zemlji kao svetu Drugog ili drugom (onostranom) svetu³⁴ važe pravila drugačija od onih u momkovoј zemlji. Momin zakon upućuje na valadavinu devoјaka. Čudesna slika tri jednodolike devoјke istih imena³⁵ ukazuje na izuzetnost trenutka. Devoјka koju momak traži za nevestu umnožava se, čime se ističu njena liminalnost i nestabilan identitet pred udaju, u zemlji gde vlada momin zakon, a koja je momku tuđa.³⁶ U susretu sa devoјkama i sam momak menja identitet – preoblači se i time postaje Drugi,³⁷ primajući kitu cveća obeležava se kao liminalan i dobija zaštitu u tuđem svetu,³⁸ i konačno se kroz susret sa trećom devoјkom deli od rodbine.³⁹ Inverzni poredak je karakterističan za sakralno vreme, pa stoga momak tokom koledarskog obreda prolazi kroz iskušenja, kroz iskustvo drugog sveta da bi se inicijacijski pripremio za nov život – na vremenskoј granici između dve godine i na životnoј granici – pred ženidbu. Utopijski potencijal simbolizovan je mominim zakonom, a priveremeno ostvaren unutar koledarskog obreda.

³⁴ O svetu Drugog i drugom svetu vidi: Vukmanović 2018a.

³⁵ Motiv jednodolikih momaka i u svadbenim pesmama (npr. Bušetić 1902, br. 13) ima obredni karakter. Kao liminalni tokom obreda, jednodoliki momci otelovljuju dva sveta, oni su bića s granice i jedno biće s dva lica (up. Radenković 1996, 84). Sledstveno tome, oni ne pozaniju granice i svaku granicu mogu savladati, jer njihova dvoјnost nosi odlike svetova sa obe strane linije razdvajanja.

³⁶ Tri devoјke mogu biti i poetski refleksi običaja izvođenja lažne mlade, o kom postoje brojni etnografski zapisi, vidi npr.: Pantelić 1975, 135.

³⁷ O obrednom preoblačenju tokom svadbe, kada se nevesta, obukavši spremu koju su doneli svatovi, odvaja od svoje porodice pevaju svadbene pesme (Karadžić 1898, br. 109). O funkcij preoblačenja prilikom obrednog (svadbenog) prelaza vidi: Karanović 2010, 210.

³⁸ O zaštitnoј funkciji svadbenog kićenja cvećem vidi: Karanović 2010, 123.

³⁹ Odvajanje od rodbine modeluje se i kao simbolička smrt kada momak poručuje: „Оженил сам се за долноземка, / за долноземка, за магесница, / що омагъоса гора и вода, / гора и вода, небо и земя; / кога помислих код теб да дојдем, / тога се стори мъгли, прахове, / мъгли, прахове, снегове, дъждове!” (Osinin, Burin 2006, br. 321).

O socijalnoj utopiji

U lirici se novi poredak ne ostvaruje samo kao erotski oslobađajući, već i kao oslobađajući u socijalnom smislu.

Kada devojka neće da bude sama, ona želju za drugačijim životom iskazuje željom za moći: „Ал’ ваала! Сиротоват’ нећу: / да бих дала рухо на телала, / куповаћу коња и сокола, / и на коњу штогод коњу ваља; / ја ћу ићи ка Стамболу граду, / дворит’ цара девет годин’ дана, / и изворит’ девет агалука, / ја ћу бити паш’ у Сарајеву” (Karadžić 1975, br. 406). Prvi korak na putu promene jeste zamena ženskog ruha muškim atributima – kupovinom koња i sokola, koji devojci omogućavaju šire polje socijalnog delovanja, odnosno otvaraju put da dvori cara i da za svoju službu dobije devet agaluka i postane paša u Sarajevu. Posredno se formira predstava junakinje koja preobučena u momka postaje carev podanik i zatim obezbeđuje mušku poziciju moći (paša). Poetskom upotrebom višeznačnog glagola *sirotovati* prepliću se pozicija devojke kao same, usamljene i kao sirote, siromašne, pri čemu siromaštvo znači pre svega nemoć. Ona može imati bogato ruho i može ga prodati, ali je ono ne čini bogatom jer ne donosi slobodu. Zato ga je nužno zameniti konjem i sokolom koji otvaraju put ka službi i zatim ka moći. Utopijski potencijal je ostvariv u dalekom gradu, gde ona radeći upravlja svojom sudbinom i uspotavlja poredak koji joj odgvara (Vukmanović 2021, 60): „Чудан бих ти адет поставила! / По грош момак, по дукат дјевојка, / удовице по лулу дувана, / удов’чине разбјене лончине”.⁴⁰

O utopiji pesme

Treba imati na umu i da su usmene lirske pesme i pesme o pesmi, odnosno o trenutku pevanja (Lihačov 1972, 267). Shodno tome, utopijski fragmenti nalaze se u jeziku, u prostoru pesme: „Ветерот веје, Вардар се лелеје. / Да не ми било, хай, бели Вардар, / туку ми било малите моми, / малите моми, моми клисуријанки, / ми се собрале, ми се набрале, / ю среде село песна ми пејат, / песна ми пејат, хоро играјат, / от песни гласи – тњнки ветрове. / Ветерот веје, Вардар се лелеје” (Osinin, Burin 2006, br. 65). Poređenjem devojaka koje pevaju sa rekom, i njihovih pesama sa vetrovima, one dobijaju moć da zatalasaju Vardar. Ako se pesmom uzburka reka, onda ono o čemu se peva dobija

⁴⁰ U pesmi se može iskazati čuđenje pred svetom gde je devojka na pozicijama moći: „Къде се чуло, видело / санджак девојка да бидит, / калци со копци да носит, / белу елечи петлици, / санджак девојка да бидит, / со сто ѝ пендесет санджаци!” (Miladinovci 1861, br. 639).

na vrednosti.⁴¹ Pevajući o drugačijem, boljem, slobodnijem životu, devojke ga u analiziranim pesmama stvaraju, a magijom reči (koje ovde pokreću Vardar) taj svet se na izvestan način ostvaruje – u paralelnom svetu pesme, odnosno unutrašnjem svetu pevačica.

Lirskim junakinjama, poput magije lepote i bilja, i magija pesme postaje sredstvo da realizuju svoje želje, ili prostor ostvarenja tih želja. Tako se motiv pevanja realizuje stihovima o nadmetanju ovčara i devojke: „Попрелка се белее / в Марината градинка / под червенът трендафил, / под сладката ябълка. / Отде идат, Маро ле, / деветима овчаре, / с девет тежки сюрии. / Кехая Мари думаше: / – Мари, Маро, Марице, / хай да поем, да свирим / до три ми дена и нъще, / ако ма, Маро, надпоеш – / жа ти харижа стадото, / стадото с тоягата, / ако та, Маро, надсвирия, / жа ти си зема дарове. / Свирили, йоше пjali ми / три дена и три нъщове. / Пак ги е Мара надпяла, / та им е зела стадото, / стадото с тоягата. / Овчар ли хи говори: / – Мари, Маро, Марице, / кога ми зе стадото, / барек ма земи и мене / да ти съм, Маро, кехая, / да ти паса стадото, / стадото с тоягата” (Осинин, Огнянова 2006, br. 36). Nagrada u natpevavanju i nadsviravanju devojke i vođe ovčara prvobitno su stado i darovi, da bi na kraju to postao ovčar sâm. Time pevajući i svirajući, devojka dobija momka. Poraz ovčara vodi ka implicitnom ostvarenju njegove (možda i Marine) erotske želje, što se oblikuje prepletom motiva ovčarske i ljubavno-predsvadbene pesme.

Zaključak

Utopijski fragmenti obrednog i neobrednog pevanja lirskih pesama prevashodno (mada ne i isključivo) odnose se na ženski svet, modeluju se emocijama, strepnjama i žudnjama lirskih junakinja. Poput bajki gde je saosećanje sa slabima, poniženima i podređenima, koji na kraju trijumfuju nad moćnim i opresivnim neprijateljem koristeći se domišljatošću i lukavstvom, mudrošću i istrajnošću, taktikom i trikovima, put ka nadi u utopiju spasenja i oslobođenja (Antonijević 2013, 19–20), lirske pesme, pevajući o moćnim devojkama, devojkama koje biraju, same dolaze dragom, same odlučuju o svom životu i delaju, preduzimaju (erotske) inicijative i ponašaju se protivno pravilima sredine, obrazuju alternativni svet. Reč je o poetskom modelu, ne o realnom mestu. On je, u nekim segmentima, mogao korespondirati sa stvarnošću, ali ono što je za usmene lirske pesme važnije jeste da su pružale utopijsku mogućnost drugog sveta,

⁴¹ Ovom pesmom se ne otkriva o čemu devojke pevaju. Pevanje se, u kontekstu ovde iznetih istraživanja, povezuje sa mogućim (u lirskoj tradiciji postojećim) predstavama alternativnog sveta, koji u ovom konkretnom slučaju korespondira sa snagom reči.

da su bile izrazi želja i onda kada su one ostale neostvarene (ili neostvarive). Ta lirski čežnja za slobodom tela i duhovnim oslobađanjem (Krnjević 1986, 8) jeste ono suštinsko utopijsko u usmenim lirskim pesmama o kojima je bilo reči u ovom radu.

Izvori

- Andrić, Nikola. 1929. *Hrvatske narodne pjesme VII*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Arnaudov, Mihail i Hristo Vakarelski. 2004. *Obredni pesni. B''lgarsko narodno tvorčestvo v dvanadeset toma*, tom 5, red. Todor Mollov. Varna: LiterNet.
- Benovska-S''bkova, Milena. 2005. *Ljubovni pesni. B''lgarska narodna poezija i proza v sedem toma*, tom 5, red. Todor Mollov. Varna: LiterNet.
- Bušetić, Todor. 1902. *Srpske narodne pesme s melodijama iz Levča*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Gezeman, Gezeman. 1925. *Erlangenski rukopis*, priredile Mirjana Detelić, Snežana Samardžija i Lidija Delić. Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija. Dostupno na: <http://www.erl.monumentaserbica.com/spisak.php>
- Istra 1924: *Istarske narodne pjesme*. Opatija: Istarska književna zadruga.
- Ivanova, Radost i Todor Iv. Zhivkov. 2004. *Obredni pesni. B''lgarska narodna poezija i proza v sedem toma*, tom 2, red. Todor Mollov. Varna: LiterNet.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1898. *Srpske narodne pjesme V*. Beograd: Državno izdanje.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1973. *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa I*, priredili Živomir Mladenović i Vladan Nedić. Beograd: SANU.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1975. *Srpske narodne pjesme I*, priredio Vladan Nedić. Beograd: Prosveta.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1988a. *Srpske narodne pjesme III*, priredio Radovan Samardžić. Beograd: Prosveta.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1988b. *Srpske narodne pripovjetke*, priredio Miroslav Pantić. Beograd: Prosveta.
- Karanović, Zoja. 1990. *Narodne pesme u Danici*. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Kurelac, Fran 1871. *Jačke ili narodne pšme prostoga i neprosotga puka hrvatskoga*. Zagreb: Slovi Dragutina Albrechta.
- Maticki, Miodrag. 1985. *Narodne pesme u Vili*. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Miladinovci: Miladnov Dimit''r i Konstantin. 1861. *B''lgarski narodni p''smi*. Zagreb'': Knigopechatnica na Jakicha.
- Osinin, Dimit''r i Ivan Burin. 2006. *Ljubovni pesni. B''lgarsko narodno tvorčestvo v dvanadeset toma*, tom 6, red. Todor Mollov. Varna: LiterNet.
- Osinin, Dimit''r i Elena Ognjanova. 2006. *Semejno-bitovi pesni. B''lgarsko narodno tvorčestvo v dvanadeset toma*, tom 7, red. Todor Mollov. Varna: LiterNet.
- Pantić, Miroslav. 1964. *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*. Beograd: Prosveta.
- Petranović, Bogoljub. 1989. *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine I*. Sarajevo: Svjetlost.

- Primovski, Atanas. 2006. *Trudovo-pomin''chni pesni. B''lgarsko narodno tvorčestvo v dvanadeset toma*, tom 8, red. Todor Mollov. Varna: LiterNet.
- Rajković, Đorđe. 1869. *Srpske narodne pesme (ženske)*. Novi Sad: Matica srpska.
- Riznić, Mih. St. 1890. „Lazarice. Jedan narodni običaj iz okoline niške”. *Brastvo* 4: 43–52.
- Štrekelj, Karel. 1904–1907. *Slovenski narodni pesni* III. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Veselinović, Jovan. 1890. „Lazarice. Srpski narodni običaj (u Vranju i vranjskom okrugu)”. *Brastvo* 4: 66–94.

Reference

- Agapkina, T. A. 2004. „Leshhina”. U *Slavjanske drevnosti. Jetnolingvističeskij slovar'*, tom 3, red. I. N. Tolstoj. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 109–112.
- Agapkina, T. A. 2004. „Oreh grečkoij”. U *Slavjanske drevnosti. Jetnolingvističeskij slovar'*, tom 3, red. I. N. Tolstoj. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 559.
- Antonijević, Dragana. 2013. „Antropološko poimanje bajke kao optimističkog žanra”. *Antropologija* 13 (1): 9–22.
- Bahtin, Mihail. 1978. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*, preveli Ivan Šop i Tihomir Vučković. Beograd: Nolit.
- Bloh, Ernst. 1986. *Oproštaj od utopije*, prevela Olga Kostrešević. Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Bogišić, Valtazar. 1867. *Pravni običaji u Slovena. Privatno pravo*. Zagreb: Brzotisk Dragutina Albrehta.
- Burdije, Žan. 2001. *Vladavina muškaraca*, prevela Mileva Filipović. Podgorica: CID, Univerzitet Crne Gore.
- Čajkanović, Veselin. 1994. *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Beograd: SKZ, Bigz, Prosveta, Partenon.
- Detelić, Mrijana. 1992. *Mitski prostor i epika*. Beograd: SANU, Autorska izdavačka zadruga „Dosije”.
- Đorđević, Tihomir. 1930. *Naš narodni život*, knj. 2. Beograd: Knjižarnica Geca Kon.
- Đurić, Mihailo. 1997. *Stihija savremenosti. Dvosmislenost utopije*, Beograd: Službeni list SRJ, Tersit, 351–365.
- Grujić, Anđelka Elijana. 2000. „Ložnica – običaj iz ukrajinskog svadbenog rituala”. U *Erotsko u folkloru Slovena*, priredio Dejan Ajdačić, 194–232. Beograd: Stubovi kulture.
- Gura, A. V. 1995. „Venok svadbeny”. U *Slavjanske drevnosti. Jetnolingvističeskij slovar'*, tom 1, red. I. N. Tolstoj. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 321–325.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1818. *Srski riječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*. Beč: Štamparija Jermenskog manastira.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1824. Predgovor u *Narodne srpske pjesme*, knj. I, Vuk Stefanović Karadžić, V–LXII. Lipisca: Štamparija Brejtkopfa i Ertla.
- Karanović, Zoja. 2010. *Nebeska nevesta*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Karanović, Zoja. 2016. „Miloduha, da se milujemo – obred, magija, pesma”. U *Teme jezikoslovne u srbistici. Zbornik u čast Ljiljane Subotić*, uredili Jasmina Dražić, Isidora

- Bjelaković, Dejan Sredojević, 207–222. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Krnjević, Hatidža. 1986. *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike narodne lirike*. Beograd: Bigz, Priština: Jedinstvo.
- Levitas, Ruth. 2010. *The Concept of Utopia*. Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien: Peter Lang.
- Lihačov, D. S. 1972. *Poetika stare ruske književnosti*, preveo Dimitrije Bogdanović. Beograd: SKZ.
- Ljubinković, Nenad. 2014. *Naši daleki preci. Etnološke studije – traganja i promišljanja*. Beograd: SKZ.
- Maclean, Marie. 1987. „Oppositional. Practices in Women’s Traditional Narrative”. *New Literary History* 19 (1): 37–50.
- Mal’cev, G. I. 1898. *Tradicionaln’ie formuly ruskoj narodnoj neobredovoj liriki*. Leningrad: Nauka.
- Majnhajm, Karl. 1968. *Ideologija i utopija*, preveo Branimir Živojinović. Nolit: Beograd.
- Mandić Ilić, M. 2004. „Obredni tekst: telesna mana u južnoslovenskim predsvadbenim i svadbenim obredima inicijacije žena”. Magistarski rad. Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Pantelić, Nikola. 1975. „Ženidbeni običaji u okolini Bora”. *Glasnik Etnografskog muzeja* 38:123–146.
- Plotnikova, A. A. 2012. „Survakary”. U *Slavjanskije drevnosti. Jetnolingvističeskij slovar’*, tom 5, red. I. N. Tolstoj. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 208–212.
- Radenković, Ljubinko. 1996. *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*. Niš: Prosveta, Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Radulović, Lidija. 2009. *Pol/rod i religija*. Beograd: Srpski genealoški centar, Odeljenje za antropologiju i etnologiju Filozofskog fakulteta.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, tom 5. 1973. Novi Sad: Matica srpska.
- Trubarac Matić, Đorđina. 2014. „Za njim i u goru i u vodu: semantičko-pragmatička analiza formule u kontekstu dobrovoljne bračne otmice”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 62 (2): 215–232.
- Vukmanović, Ana. 2015. „Termin ženske pesme Vuka Stefanovića Karadžića i savremena srpska folkloristika”. U *Savremena srpska folkloristika II*, uredili Smiljana Đorđević Belić, Danka Lajić Mihajlović, Nemanja Radulović, Boško Suvajdžić, Đorđina Trubarac Matić, 163–175. Beograd: Institut za književnost i umetnost, Udruženje Folklorista Srbije, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”.
- Vukmanović, Ana. 2018a. „Constructing Alien Space in South Slavic Oral Lyric”. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 74: 51–72. <https://doi.org/10.7592/FEJF2018.74.vukmanovic>
- Vukmanović, Ana. 2018b. „Devojka i voda – o dinamici odnosa žene i prirode”. *Knjiženstvo* 8 (8). <https://doi.org/10.18485/knjiz.2018.8.8.3>
- Vukmanović, Ana. 2020. *U traganju za izviri-vodom. Slike vode u južnoslovenskoj usmenoj lirici*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Vukmanović, Ana. 2021. „Lirski grad: kosmički i ljudski. O predstavama grada u južnoslovenskoj usmenoj lirici”. *Folkloristika* 6 (1): 31–66. <https://doi.org/10.18485/folk.2021.6.1.2>

Vuletić, Aleksandra. 2017. „Udova lica i strukturna dinamika porodičnih domaćinstava u srpskom seoskom društvu 19. veka”. U *Selo Balkana. Kontinuiteti i promene kroz istoriju*, uredili Srđan Rudić, Svetlana Čaldović Šijaković, Nedeljko Radosavljević, Snežana Tomić Joković, 57–73. Beograd: Istorijski institut Beograd, Sirogojno: Muzej na otvorenom „Staro selo”.

Ana Vukmanović
Independent Researcher
ana.vukmanovic@hotmail.com

Fragments of Utopia of Desire in South Slavic Oral Lyric Poetry

The paper discusses fragments of utopian notions in South Slavic oral lyric poetry. The function of those fragments is to express aspirations for a different life, mainly regarding freedom of choice, a possibility to decide on one's own life, and to act in order to fulfil desires – even at the cost of breaking the social rules of the community. The models of alternative worlds present in the songs in some segments correspond with reality, but above all, they offer a utopian vision of a different world as an expression of desires even when they remain unfulfilled (or impossible to be fulfilled). The utopian possibility is modelled by motives of mighty, bold, active maidens, who take the initiative, overcome obstacles, perform magical acts, use their beauty in order to fulfil their erotic desires and aspirations for a freer and more dignified life. In the end, the paper points out that the utopian desire in oral lyric songs is fulfilled in the very act of singing about an alternative world.

Keywords: utopia, South Slavic oral lyric poetry, fragment, desire, space, context

*Des fragments d'utopie de désirs
dans la poésie lyrique populaire sudslave*

Dans le présent travail sont analysés les fragments de représentations utopiques par lesquelles sont exprimés des désirs d'une vie différente dans la poésie lyrique populaire sudslave. Ces désirs concernent principalement les possibilités de liberté de choix, de prise de décision sur sa propre vie, possibilité d'agir pour réaliser les désirs – même lorsque cela est contraire aux règles du milieu dans lequel les poèmes sont nés. C'est ainsi que se forme dans les poèmes le modèle d'un monde alternatif qui dans certains segments correspond à la réalité, mais avant tout offre la possibilité utopique d'une existence différente, expression des désirs même lorsqu'ils restent non réalisés (ou irréalisables). Le potentiel

utopique est modelé par des motifs de jeunes filles vigoureuses, audacieuses, actives, qui prennent des initiatives, surmontent des obstacles, pratiquent des actes magiques, manipulent à l'aide de leur beauté pour réaliser leurs désirs érotiques, mais aussi des désirs d'avoir une vie plus libre, plus digne. À la fin, dans le travail il est démontré que dans les poèmes lyriques populaires l'utopique se réalise de la même manière que le poème lui-même – comme un chant sur un monde différent.

Mots clés: utopie, poésie lyrique sudslave populaire, fragment, désir, espace, contexte de chants

Primljeno / Received: 7.11.2021

Prihvaćeno za objavljivanje / Accepted for publication: 22.1.2022